

Tarján Tamás

SZEMMAGASSÁGBAN XII.

A költészet napja, s kiváltképp az ünnepi könyvhét természetesen idén is rengeteg szép-irodalmi, irodalomtörténeti, esszéisztikus műfajú újdonságot kínált. Ráadásul immár létezik egy "második könyvhét" is: a hivatalos listára főt nem került friss kötetek sereglése. Töprengethett például a kortárs magyar literatura híve: Esterházy Pétertől a Szebeni Andrással közös könyvet, A vajszínű árnyalatot keresse-e, vagy a könyvheti prospektusban nem szereplő, de az imént említett "fotós" albumnál nem kevésbé érdekes Egy nő című "tekercsnovellát", amelyet Banga Ferenc rajzolt három méter hosszú szalagra? Szeszélyes szemelgetésünket kezdjük ez utóbbival.

/Mit szól az após?! Az Egy nő azzal kezdődik, hogy "Van egy nő". A feleség – aki azonban ezen a közkeletű névén nem neveztetik. A férj – az én – se férjnek. A családi állapotról főleg "a gyerekek" utalnak, így, birtokos személyrag nélkül. Az asszony Árnyéknak szólítja a mesélőt, jókedvében oda-odakurjant egy "Árnyékvilág!"-ot. Az édesapja viszont "árnyjáték"-nak tartja a férfi munkáját (nyilván az írásművészetet), árnyékbokszolásnak, melyet "a vő" rosszabbik éneje, árnyoldala végez. A nőre, az egy nőre vonatkozó rengeteg konkrét feltételelességből, feltételes kötőszóval indított mondatok sokaságából, és más illanó, elfoszló, árnyékos információból kerekedik a kisnovella, amely elég váratlanul vesz erotikus kifejeletet, s nem kevésbé váratlanul jelenik meg benne az ember = bohóc motívum. Persze ha meggondoljuk, férfi és nő (= férj és feleség?) között csak bizonyos fokig meglepő az intim közlekedés, és, igen, bohócok vagyunk mindannyian, még perlit, falfehérje sem kell, hogy átmázolódjunk clownná.

A szöveg legpazarabb mondata szerint a nő néha "oda-

nyilatkozik, hogy én volnék az a fa, amelytől nem látja az erdőt". Banga Ferenc apró, mókás, riasztó, kedves figurák rengetegét árnyékolta az alig tíz centiméter magas, ám hosszú-hosszú tekercsre, így filmesítve meg az álló- és árnyékekben eleve nem szegény Esterházy-egypercest. Óriási dinamika: mosolygató és elgondolkodtató mozgás feszül a dermedt, sötét alakok iparkodásában. A textus leírásának gesztusa az Ottlik-regényt, az *Iskola a határon* lapjait másoló, olvashatatlan szőnyeggé csomózó Esterházyra utal vissza. Mágikus tárgy lett ez a ritkaszép (ritka és

szép) guriga: a szakralitással mint poétikai-esztétikai eszközzel amúgyis szívesen *kacérkodó* Esterházy-oeuvre jelentősen gyarapodott; a hajdani "püspöklila könyv", a *Termelési regény* nem először nyert folytatást ezzel az imaszalaggal. De mit fog szólni az após, illetve, bocsánat, az "egy nő" édesapja, a "vén hülye", aki amúgy "egy édes pofa, bölcs, kiegyensúlyozott és vonzó - egy szép ősz férfi"...?! (A mű a *Balassi Kiadót* dicséri.)

/Kitérő: a Fuharosok/ A kitérő csak műfaji jellegű, hiszen a *Bevezetés a szépirodalomba* nagy ciklusából már jól ismert *Fuharosok* – Esterházy e legkímunkáltabb, legsűrűbb szövege – a könyvoldalakról a színpadra költözött át. Két intézmény és sok művész-összefogásából, *Igó Éva* előadásában született meg a fojtogató, ragyogó színhái este. *Malgot István*, nemhiába mestere a bábjátásznak, olyan díszletet tervezett, amelynek szinte valamennyi darabja emberarcú. Az ágy ablakként nyitható támlája Hold-mosollyal, Nap-grimasszal kommentálja a világot, az igazi ablak hatalmas férfidísszel is megtestesül, s ebben a rusztikus, s ugyanakkor

finoman posztmodern, iparművésziesen cizellált tárgyegyüttesben minden bútoron vagy minden bútorral "babázni" is lehet. A monodráma így az összkép révén kiterjeszkedik, *lényekkel* társalkodik az ártatlanságát és eszményeit brutális körülmények közt elvesztő, mégis az életre, a reményre, az alázatra, a szeretetre fölesküvő ifjú hösnő.

Az előadás spiritus rectora, *Galkó Balázs* és alkotótársai az akusztikus elemeket egyenrangú szerephez juttatták a delejes, hidegfényű vizuális elemekkel. Ebben a rendezésben a hangok is reflektoroznak; toroznak.

A kulisszák eleinte nehezen akartak engedelmesskedni a színésznőnek, sokáig állóképszerűséget parancsolt a színpadra a prózai szöveg, amely ugyan valóban fölfogható és tolmácsolható magánbeszédként, drámaisága azonban epikai természetű, vagyis tényleg drámaiság, és nem *drámaság*. Idő teltevel viszont a monológ izzása, az átélés mélysége, az interpretálás növekvő sodra megmozdította, animálta – majd jó értelemben föl is dülta – a díszletet. A valójában dialógusokat (is) suttagó, bűgő, zokogó, kacagó Igó Éva a jóízű sérelme nélkül, remekül játszotta a legsötétebb kifejtet, majd a letiport ember kegyelmet kérő és kegyelmet adó életföläjánlkozását is. A *Merlin Színház*ban a Fuharosok, ez a hideg fehér gyöngy akkor volt a legbűvöletesebb, amikor elgurult.

/Közben/ Györe Balázs 1991 február – 1991 április datálással látta el "még mindig élünk" cmű naplóját. A "csak ennyi: ellen" 1991 márciusában íródott. A második, rövidebbik, a keletkezés szerint beékelődő emlékező krónikát vette előbbre a *Mindenki keresse a saját halálát* című kötetben (*Cserépfalvi Kiadó*). Szíven ütött a hetvenes évek közepét fölidező (de utólagosan, több rétegben kommentált) memoár, hiszen magam ugyanazon az egyetemen, közös ismerősök körében voltam diák, mint ahol, kicsit ifjabban, a szerző is megélte a most bemutatott baráti viszonyokat, érzelmi kapcsolatokat, életre szóló rádöbbenéseket. A lengyel-magyar Szczezan Woronowicz, az orosz

tanszék körüli jobb ügyekben mindig fáradhatatlan Kovács Péter nekünk is barátunk volt, Dása és Szonja, a kevéssé szüzies életű cseh (vagy szlovák?) ikerk a mi képzeletünket is föltüzelték.

A tömör, de szeszélyes jegyzetanyag egységét az első történetben egy tragédia teremti meg: a költő és tibetológus Szerb János sorsát nagyjából a házasságától kezdve kísérelhetjük végig, öngyilkosságáig (olyan kérdés kutatója volt, amelyet rajta kívül legföljebb hatan-heten vizsgáltak a világon). A második emlékezés Szczepan első és második súlyos megbetegedését, majd a már makkegészséges férfi életújrakezdését meséli el, sok egyéb mellett.

A közlések erősen magánjellegűek maradhatnának, ha Györe nem koncipiálna belőlük – teljes joggal – nemzedéktörténetet: lényegében a poszt-hatvannyolcasság non-fiction rgényeit. Technikai értelemben a fragmentumos előadásmód és a bravúros időkezelés szervezi e szokatlan prózát. Keveredik az "alapidő" – a hetvenes évek közepe, itthon, vagy Varsóban –, az előzményidő, a következményidő – amikor Szerb meghal, Szczepan meggyógyul –, és a kommentáridő, a jelen – 1991 –. Ha például valaki valamikor valahonnan elkésett, akkor bármely más, máskori elkésők kerülhetnek vele egy emlékeztérbe. Ez az asszociációs megoldás finom, puritán textusokat visz a kettős mondandó felé. Györe Balázs egyrészt bevallja, meggyónja, vállalja, hogy *szüksége van* a barátaira, a barátságra, az emlékekre, noha azok olyanok voltak, amilyenek voltak, és tragédiával, csalódással, ürességgel, kisszerűséggel is kísértének. Másfelől az értékváltozásról, elértéktelenedésről, a múlásról szól. Ennek hű jelképe, hogy az egykor megtakarított, nagyobb összegű lengyel ösztöndíj papírpénzei és aprói ma gyermekjátékszerek, az író lányának kezében.

A *Mindenki keresse a saját halálát* a címevel is jelzi fő szölamát és komolyságát. A műves ikerkönyv a naplóirodalom mai divatja és sokfélesége idején azt a forma-problémát veti föl, hogy vajon a lecsupaszított – bár nem érzelmszegény –, "fogalmazásos" közlések mennyire kor-

látozzák az írói beszédet? Az adatoló-emlékező-elmondó szövegtézés ugyanis elvet minden összetettebb módozatot, s nemigen enged elmozdulni a regisztrálástól. Egyszeri vállalkozásnak érződik a könyv (a vele rokon, 1989-es *A 91-esen nyugodtan elalhatok* naplózása bonyolultabb, kódoltabb volt). Mégis valószínű, hogy az író az erkölcsi analízis, a múlt- és létfaggatás e keskeny ösvényén halad tovább a közeljövőben; bizonyára már magasabb, légritkább szinteken.

Naplózás után: metrózás!
A fiatalka *Ab Ovo* Kiadónak törekvése, hogy értékes kiadványai által egy kissé barátságosabbá tegye az olvasó életét, s azon is fáradoznak, hogy egy viszonylag szokatlan könyvalakkal teremtsenek cinkos kapcsolatot a jó irodalom barátai és a saját műhelyük között. Nyurga, szürke borítós köteteket jelentenek meg (szépeket – csak a normális polcokra, így a Szemmagasságban polcára nem lehet őket elhelyezni).

A *New York-Budapest metró* című regényében a kiadó egyik gazdája, *Vámos Miklós* "hazabeszél" – önletrajzi elemekkel is befuttatott, de nem

alakmást megelevenítő művében ugyanis a főszereplő, Marton Gyula jobbjára Amerikában tartózkodik, ám a magyar valósággal áll kontaktusban. Gyümmölesző regényalakítási eljárás, hogy a fejezetek egy-egy fényképpel – vizuális ébresztéssel – kezdődnek, és rendre egy-egy új tulajdonnév szökik a szemünkbe: mintha mindig új hőssel ismerkednénk. Ez a megoldás "szétviszi", diszpergálja az elég terjedelmes regényt. Pontosabban: megképződik bennünk a fölismerés, hogy Marton, a közepes tehetségű ember nem tudja kitölteni az igazi hős mindenkor egész helyét. Neki magának is többféle írásmódú és kiejtésű neve, sok neve van. A személyiség kívánatos egysége nem érlelődik meg. Tulajdonképp ez a főgonddal Vámos hosszú idő óta legjobb, legkoncentráltabb könyvében. Az alakváltó ember, a főleg színészként próbálkozó Marton-Márton-Mertn történelembe-kötöttségén – és kudarcán – a mesés elem sem változtat: hiába gyűrűzi körül (belső) a földet a csodajármű, hiába lehet percek alatt kontinensről kontinensre jutni, a benső utak nem ilyen villámsebességűek. Sőt, ha fogatékos tehetség, bi-

csakló akarat, társadalmi nyomás vagy egyéb erő(hiány) eltörleszolja a járást, az ember megrekedhet a jelentéktelenségben, a lét csekély értékű kezdőpontjain. Humor, szójáték, bemondás, vice most sem hiányzik az író eszköztárából, most is hajlamos a túljátszásra, túlpontírozásra – szerencsére a szöveg egészét a mélység és a komolyság uralja.

A magyar Gulág! Epikai művek után jusson hely a lírának is. Szécsi Margit születésének hatvanötödik évfordulójára időzítve jelent meg *A csillagos Golgota* című posztumusz versgyűjteménye. Nagy András, a képzőművész fiú gyönyörű könyvet formált a költő-édesanya emlékére. A címlap "sírkeresztjei", fejfái, czeek a sudár, mértaniasított alakzatok a költőnő jellegzetes törekenységét, filigrán alakjának finom szépségét idézik vissza, immár csak jelként a molekulacsillagos éjszakában, amely hangtalanul kattoztatja tovább az "elrontott, megrontott világ" gépezetének bizonytalan jövőt ígérő lyukkártyáját. (A könyvet Buda Ferenc rendezte sajtó alá.)

Szécsi Margit költői műhelyében már jó két évtizeddel ezelőtt kikristályosodott az a verstípus, amely ugyan a költőtárs és férj, Nagy László lírájától, és nemzedékének más, a népi ihletést szürreális képzetekkel elegyítő tagjainak munkásságától is kapott indítást, mégis összetéveszthetetlenül sajátos volt. Tartalmában a tragikus érzület – de hozzá virtus, hetykeség jellemezte. A vívódás, amely a kis élettényekben is a legnagyobb létproblémákra hangolódott; és megfordítva.

Alakilag a vers vagy dal maradt, vagy a dalszerű elemeket is fölhasználva nagyobb, rapszodikus kompozíciókká tágult, a refrénes szövegrészeket szervező-konstruáló egységként-elyként kezelve. A szólás archaizmusa és világvárosias felpörgöttsége többnyire jól megfért egymással, különösen, ha költő-emlék, poeta-magatartás is belejátszott a műbe (mint a Kassák-látomásba).

A *Helikon Kiadó* újdonsága a halálon túl és befejezet-

lenül is hozzásimul az előzőekhez. A nagyobb lélegzetű kompozíció, az ún. félhosszú vers legsikerültebb hírnöke – drámaiságával, dacos erejével, tavaszolásával – a babonázóan rímelő *I krek jegyében*. Ehhez egyenrangúan társul a *Jó ellenfélért* való könyörgés, meg *Az igaz beryár* a "versben bujdosó"-motívummal. Néha ezekben is zavar a túlhevülő szómágia, a gondolatok némelykori sápadtsága: amikor a refrénes elem csak üres ismétlés, s a versbeli, technikai megoldottság hiányait is jelzi. A nagyobb szerkezetek – *Cézár emeletei*, *Fegyver és délibáb* – csapongásaikban mutatják ugyane formakérdést, indulat és izzás túlsordulását. De kell-e eredetibb kép a Barguzint, Szibériát hánytorgató Petőfi-utókorban, mint a hajdani – és örök – "véspanoráma" víziója, ezzel a kegyetlen, égő lecsöndesüléssel: "Hóban a költő vértanú-lángja/ De új tilosba gyűjtja magát/ Ember az ember Szibériája/ s lelkünk perzseli Szibériát."

Csonka maradt a kötet, ha csonkaság az, hogy *A magyar Gulág* hiatusos kétsorosai, Ady-s dühei ("Lélek ellen örök blokád/ Ó: a sors, a magyar Gulág"/, a "frontális köd" rontása mellett szinte valamennyi költemény a XX. századi – és újra: az örök? – "világ-Gulágot" sugalmazza. Poétikai, stílustani, sőt akár történeti értelemben nyilván eltérőek lesznek a vélekedések a nyelvileg kissé túlsúfolt, részint tán végérvényesre nem csiszolhatott alkotásokról, de erkölcsi erejével, szubjektív igazával fogva tart a kötet.

/Pedagógiai éthosz/ Az Alföld című folyóirattársunk lapjain folytatásos közlésként olvashattuk azt a meditációt, amely könyv alakban is megjelent immár, *Tamás Attila* professzor tollából. Az akkurátusságáról, szigoráról, kiváló rendszerező készségéről ismert irodalomtörténész *Töprengések az irodalmi értékről* című vallomása újfent az uralkodó jelenkori epikai műfajt, a naplóirodalmat gazdagítja, új színek, új értékek, új közelítések megvillantásával. Az 1989 és 1991 között keletkezett szöveg a naplónak a szó szoros értelmében vett kötelmeit nem föltétlenül

veszi magára, helyenként tehát a szintén nagy tradíciójú konfesszió-irodalomhoz esik közelebb.

Alapvető dilemmája: milyen szakmai és morális jog hatalmazza föl őt, az évtizedek óta aktív, javakorabeli tudóst, hogy előszóban, írásban, és az egyetemi vizsgáztatás keretei közt mintegy megfontolásra, elfogadásra javasolja a saját véleményét, irodalomfölfogását? Főleg jóval fiatalabb literátorok, leendő tanárok számára?! Nem vésett-e a félmúlt, a közelmúlt olyan barázdákat az ő arcára is, amelyeket az ifjúság gyanakodva, idegenkedve szemlél?

Tamás Attila nem kényeszerül arra, hogy politikai vagy becsületbeli kérdésben, szakmai alaposság dolgában elmarasztalja önmagát. De nem vonakodik az önkritikától. Fájó érzések közepette bár, de ki mondja: a szocialista társadalom ígéretére – ígéreteire – sokáig ő is reménykedve bólintott igent. Irodalomban és irodalomnak élő ember lévén, ebben a főlvállalásban kedves költőinek, íróinak címersorai is serkentették. Szocialisztikus tartalmú Ady-idézet, kortárs poéták egy-egy strófája.

Az 1968-as évszámában és

eseményekben jelöli meg azt a határt, amely után szerinte ez a hit már tarthatatlanná vált. Sőt, lényegében erkölstelenné is. 1968-tól a tanárnak másként kellett tanítania, a kritikusként más értékrend szerint kellett ítélnie, az irodalom történése a régi fogalmakkal már nem operálható.

A *Kráter Műhely Egyesület* által közreadott kötet bőséges, lendítő-segítő citátumok, vers-törödékek, prózarészletek lépcsőin halad föl- és előrefelé (egy-egy fokot olykor a pontatlan idézések, esetleg az erős vitára hívó értékítéletek csorbítanak). A tanári-tudósi vallomás abba az újult-megerősödött hitbe torkollik, hogy művészetre, irodalomra – s így az irodalom, az irodalmiság avatott tolmácsolóira – mindig szüksége lesz az emberiségnek. Tán nem az irodalmi értékről, hanem a szakmai éthoszról, etikáról folyt a töprengés – a tiszta lelkiismeretért.

!A szöveg szépsége! Kidolgozott érettségi tétel puskával... – hirdeti a *Matúra Klasszikusok* sorozat biztató címkéje. Ugyan ilyen szép nagy formátumú köteteket aligha lehet a pad alatt rejtegetni, a könyvjelzőre

nyomtatott életrajzi adatok pedig hasznosságuk ellenére is kevésnek bizonyulhatnak dolgozatírásakor – mégis, a kitűnő vállalkozás egyik fő mozgatója a segítő szándék, illetve maga a segíteni tudás. Pedagógiai, filológiai és lélektani értelemben éppúgy alaposan fölszerelkezett művek ezek, ahogy külalakjuk, tipográfiai képük, nyomdai kivitelük is dícséretes.

Summa summárum: ezekből az ízléses nagy "füzetekből" öröm tanulni. Érettségi táján is, máskor is, gimnazistának is, egyetemistának is. S persze akkor is polcunkra kívánkozik az Ikon Kiadó sorozata, ha nincs a családban diák.

A közelmúltban valósággal dözsölhetett a "puskázni" óhajtó. A *Hamlet*, angolul és magyarul; a teljes *Szigeti veszedelem*; Thomas Manntól novella-válogatás; Vörösmarty *Csongor és Tündéje* követték a korábbi kiadványokat, amelyek közül például az *Anyegin*ből *Anyeginná* lett (vagyis helyessé lett!) Puskin-remek új fordítása friss élménnyel is szolgált. Nyilván sokan tudják, hogy e kötetekben bőséges életrajzi vázlat, gazdag illusztrációs és forrásanyagból kibontakozó körkép és elmemozgató kérdéssor övezi a főszöveget: az irodalmi alkotást vagy alkotásokat. Jegyzetapparátus értelmezi a nehezebben dekódolható pontokat, az ötösével számozott, így könnyen átlátható sorokat.

Jónás könyve és más költemények címmel Babits Mihály életművét pásztázza a sorozatban *Melczer Tibor*. A stilisztaként is elsőrangú filoszt évtizedek óta, még az egyetem padjaiból ismerem. Igaz, akkor inkább Radnóti Miklós iránti – a Napló sajtó alá rendezésekor szintén kamatoztatott – érdeklődésének lehettem tanúja. A legutóbbi egy-másfél évtizedben előnyösen megpezdült, általa is jelesen művelt Babits-szakkutatásokra, monográfiákra és résztanulmányokra építve Melczer minden ízében élvezetes, átéltető és szakszerű Babits-pályaképpel és textusközlésekkel ajándékozott meg. A szöveg szépségével, térben-időben is kirajzolódó renddel: egy életmű struktúrájával.

Itt más, elevenebb és elemibb életet élnek a költemények, mint egy versgyűjteményben.

Amivel a szerkesztő ugyanúgy viaskodott, mint más Matúra Klasszikusok filológusai: vékonyka a műelemzés, mert hiszen a mű létének, mindennapjainak ezt a részét – kérdések formájában – inkább a diákra kell hagyni. Mégis üdvösebb lenne a teljesebb analízis!

A fényképek nem túl jó nyomdai kivitelűek, de öröm az aláírások olvasgatása. Ha Babitsot éppen úgy látjuk legendás laka előtt, "amikor – úgymond – a gazda már bekerítette házát", akkor finom s egyben konkrét utalást kapunk a költő egyik legszebb versére – s a szemelvényanyag és a szakmai keret egyetlen egységes képpé lényegül.

/Pest-budai planétások/ Játszik a cím: A főváros a most bemutatandó könyvecske lapjain már inkább Budapest, s noha *Néhány különös figura* című fejezetében az egykori planétások (az utcai, jóscédulás szerenese mondók/ mellett a sorsjegyárusok, a sípládások, a koldusok is fölbukkannak, *Az utca népe Pest-Budán /1848-1914/* című, szépen illusztrált füzet a csudabogarak és a szerencsétlenek előtt már természetesen a víz- és élelmiszer-árusokat, a nyersanyagok és késztermékek árusait, az alkalmi szolgálatok elvégzőit és a kétkezi munkások alaptípusait is fölvonultatta.

A szerző, *Létay Miklós* nemesak tudósi kutató –, s még inkább összegző munkát végzett: érezhetően az is szándéka, hogy tanulságként elevenítse meg a száz-százötven esztendővel ezelőtti állapotokat. Tolla itt-ott ezért flörtöl az eszével, s ezért válogatott örömezt a szelíd bájít árasztó, régies hangulatú rajzokból, fényképekből, karcokból.

Nyilvánvaló, a régmúltat nem lehet, s változatlan formában nem is szükséges visszahozni. Az utcai cipőtisztító képe nem a higiéné jóérzését ébreszti, hanem egy nyomorúságos tevékenységgel szembesít. /Az én nemzedékem-

ben talán még fölködlük, hogy az ötvenes években a Múzeum körúton, a Bródy Sándor utca sarkán egy hadirokkant, láb nélküli bácsi dolgozott szorgosan. Ha néha fölpillantott a fényesre suvickolt lábbelikről, egy kissé balra fordulva épp a Nemzeti Múzeumban gyönyörködhetett.) Ezeknek a tűnékeny képeknek, s a nyomukban járó, latolgató merengéseknek az előcsalogatása is szerzői érdem – a nyolcvan oldal terjedelmű, gondosan kidolgozott, filológiai apparátussal is ellátott munka azonban a múltat búvárló városi néprajzosnak, a történésznek, a visszakereső szociológusnak válik becseiére. Összevetelhetjük a "boldog békeidőket" – a sosemvoltat – a sietős, riasztó, más rémségeket cipelő (és más örömeit röptető) jelenet.

Hogy így legyen, ahhoz persze be is kell szerezni a magánkiadású könyvecskét. Erre jelenleg a Kiscelli Múzeumban van mód, s tán majd a nagyobb fővárosi és esetleg vidéki könyvüzletekben is, ha a könyvterjesztés hajlandó foglalkozni a könyvkiadás támasztotta "partikulárisabb" tennivalókkal is.